

УДК 343.1

О. О. Шаповалов
кандидат юридичних наук,
заступник начальника Департаменту Національної поліції України

ОПЕРАТИВНИЙ ПОШУК ОЗНАК ЛАТЕНТНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Зміна суспільного ладу в країні визначила становлення та розвиток ринкової економіки, яка, у свою чергу, обумовила появу нових та зміну старих економічних інститутів. Процес їх становлення супроводжується різким збільшенням кількості злочинів у сфері господарської діяльності. Але навіть зменшення кількості виявлених злочинів не свідчило б про зниження рівня злочинності, оскільки криміналізація економіки, обумовлена суперечливим характером соціально-економічних перетворень, недосконалістю первинних правових конструкцій, відсутністю досвіду використання правових регулюючих важелів тощо, сприяє використанню економічних процесів для маскування злочинної діяльності. Тобто, частина (на наш погляд, більша частина) злочинів залишаються не виявленими і, відповідно, прихованими від офіційної статистики.

Науковці, які досліджували проблеми розкриття злочинів, вважають, що нині викривається тільки тисячна частина всіх злочинів у сфері господарської діяльності. Основна причина високої латентності господарських злочинів вбачається у так званій «відсутності» потерпілих, а також у відсутності осіб, зацікавлених у викритті цих злочинів [1, с. 148]. Але, як зазначається у міжнародному звіті щодо кримінально-правової стратегії (Порадах ООН щодо запобігання і контролю за злочинами, пов'язаними з використанням комп'ютерних систем), факт латентності злочинів не є приводом для неувважного ставлення до них [2, с. 11]. Латентний, прихований характер злочинної діяльності, відсутність нормативно-врегульованої взаємодії між державними органами (які контролюють економічні процеси) та правоохоронними органами (які виявляють та розкривають господарські злочини), відсутність офіційних повідомлень про факти вчинення злочинів тощо зумовлюють необхідність активного здобування первинної оперативної інформації. Цей процес у теорії оперативно-розшукової діяльності отримав назву оперативний пошук, тобто виявлення осіб та фактів, що становлять оперативний інтерес. Відомості про осіб і факти, що становлять оперативний інтерес, як правило, є надбанням обмеженого кола осіб, які зацікавлені в приховуванні цієї інформації і з цієї метою застосовують різноманітні способи маскування. Тому, на нашу думку, інтенсивність надходження первинної

інформації залежить від правильності здійснення низки організаційно-тактичних заходів, що стосуються визначення напрямку оперативного пошуку, забезпеченості цієї ділянки роботи необхідними силами і засобами, організації чіткої взаємодії різних служб органів внутрішніх справ під час виконання цього завдання. І чим більше інформації, що дозволяє індивідуалізувати конкретний злочин і особу підозрюваного, отримує у своє розпорядження оперативний працівник, тим швидше він досягає поставленої мети. Для того, щоб успішно здійснювати пошукову роботу, оперативні працівники повинні мати уявлення про її суть і завдання, знати місце її здійснення, способи використання сил та засобів ОРД, можливості інших служб органів внутрішніх справ, а також володіти навичками ведення пошуку щодо виявлення осіб, фактів і предметів (документів), що становлять оперативний інтерес.

Стан наукових досліджень. Загальні положення про оперативний пошук як процедуру виявлення злочинів (поняття, структура, зміст) розроблені низкою науковців – фахівців у теорії оперативно-розшукової діяльності та криміналістики. Під пошуковими заходами І.П. Козаченко та Я.Ю. Кондратьєв розуміють дії оперативних підрозділів щодо встановлення невідомих подій злочину і винних осіб, а також злочинів, які готуються до вчинення або вчинені невстановленими особами [3, с. 15]. Р.С. Белкін вважає розкриття (виявлення) злочинів прерогативою оперативно-розшукової діяльності [4, с. 792]. В.О. Ледащев під виявленням злочинів розуміє виявлення ознак злочину за результатами пізнавальної діяльності органів дізнання (тобто оперативних працівників) та досудового слідства, що здійснюється криміналістичними методами та документально зафіксовані [5, с. 20]. В.В. Лисенко, О.С. Задорожний вважають, що виявлення та розкриття злочинів повинно мати відповідне криміналістичне забезпечення (техніко-криміналістичні засоби, тактичні прийоми, методичні рекомендації) [6, с. 212]. Д.І. Сулейманов зазначає, що основу пошуку складає комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [7, с. 25]. І.Ф. Герасимов під виявленням злочинів розуміє певну поінформованість правоохоронних органів про вчинення протиправного діяння [8, с. 25]. Н.П. Яблоков виокремлює два рівня – оперативно-розшуковий

та слідчий і вважає, що початку розслідування передують різні за терміном оперативно-розшукова перевірка злочинної діяльності, яка закінчується передачею зібраної первинної інформації у слідчі органи або операцією із затримання злочинців [9, с. 515–516]. В.Г. Петросян розрізняє окремі елементи оперативного пошуку [10, с. 117].

Не вдаючись до дискусій з приводу правового регламентування, визначення термінів і правового змісту цієї діяльності, вважаємо, що оперативний пошук фактів латентних господарських злочинів – це здійснюваний оперативними підрозділами комплекс оперативних та розвідувальних заходів, що спрямовані на активне здобування, перевірку, систематизацію і використання інформації про ознаки дій, що посягають на суспільні відносини та які виникають у процесі господарської діяльності, а також осіб, які причетні до їх вчинення.

Виявлення осіб та фактів, що становлять оперативний інтерес під час здійснення пошукової діяльності оперативними підрозділами, відбувається за невстановленими і наперед індивідуально не визначеними ознаками. Оперативні працівники не мають певної, заздалегідь визначеної інформації щодо об'єкта оперативного пошуку. Пошук об'єкта здійснюється за ознаками, які задані не матеріалами конкретного кримінального провадження, а визначені на основі загальних уявлень про нього. В цьому випадку розпізнавання досягається шляхом порівняння ознак, властивих певному об'єкту, з ознаками окремих видів злочинів. У результаті пошуку надходить орієнтовна інформація і робиться певне припущення, що виявлені об'єкти мають відношення до якого-небудь злочину, тобто встановлюється формальна тотожність отриманих відомостей з абстрактною моделлю протиправного діяння, що існує у свідомості оперативного працівника. Ця ж модель злочину зумовлюється положеннями, що містяться у кримінально-правовій науці, криміналістиці, кримінології, теорії оперативно-розшукової діяльності і спираються на професійний досвід конкретних оперативних співробітників, які здійснюють пошукову роботу.

Особливістю оперативного пошуку ознак господарських злочинів є те, що сфера господарювання регламентується значною кількістю законів та підзаконних нормативних актів і в більшості випадків саме порушення вимог зазначених нормативних актів кваліфікується Кримінальним кодексом як злочин. На нашу думку, кримінально-правові ознаки є вихідними для оперативного пошуку злочинів, оскільки за відсутності кваліфікації дій особи за конкретною статтею КК України відсутня і подія злочину, а отже, немає підстав здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Можна провести певну аналогію між елементами

складу злочину та елементами оперативно-розшукової характеристики злочину. Так, суб'єкт злочину в оперативно-розшуковій характеристиці є особою, що становить оперативний інтерес, вчинює або вчинила злочин; об'єктивна сторона – це безпосередньо оперативно значима поведінка, ознаки якої необхідно визначити в процесі оперативного пошуку, тощо. Таким чином, для визначення елементів оперативного пошуку насамперед необхідно встановити та систематизувати склади злочинів, що належать до господарських. Зокрема, нас цікавлять господарські злочини, які належать до компетенції підрозділів протидії злочинам у сфері економіки МВС України. Аналіз складів зазначених злочинів дозволяє систематизувати їх за сферами (які виокремлюються «власним» правовим регулюванням, суб'єктами контролю тощо), де може відбуватись злочинне зазіхання, а саме: злочини у сфері інтелектуальної власності; злочини у сфері функціонування споживчого ринку; злочини у сфері функціонування ринку цінних паперів; злочини у бюджетній сфері; злочини у сфері обігу платіжних карток; злочини у сфері легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; злочини у сфері обігу металобрухту; злочини у сфері дії законодавства про неплатоспроможність; злочини у сфері приватизації; злочини у сфері обігу підакцизних товарів. Ми виокремлюємо також декілька злочинів за видом, оскільки вони можуть бути вчинені у будь-якій сфері економіки, а саме: злочини, що пов'язані з підробкою грошей; шахрайство з фінансовими ресурсами; фіктивне підприємництво.

Процес виявлення злочинів і осіб, які їх готують або вчинили, заснований на пізнанні події злочину шляхом вичленення з навколишнього середовища змін, які виникли у зв'язку з його підготовкою або здійсненням. Ці зміни можуть бути виявлені за залишеними слідами на елементах середовища – документи, предмети, особи, в чий свідомості зберігаються відомості про подію злочину. Специфіка оперативного пошуку ознак господарських злочинів полягає в тому, що нормативні акти (які регламентують певну сферу господарської діяльності) використовуються лише у цій самій вузькій сфері і майже не зачіпають інші – наприклад, якщо одні акти регулюють обіг підакцизних товарів і порушення їхніх вимог є злочином, то нормативні акти, що регулюють іншу галузь, не мають жодного впливу на кваліфікацію дій осіб. Контролюючі державні органи створюються спеціально для регулювання відносин у певній галузі економіки і, як наслідок, особи, що мають інформацію про злочин (та ті, що готують або вчинюють злочин), майже всі працюють у цих органах, тобто керуються у своїй діяльності окремими нормативними актами (що регулюють суспільні відносини в конкретній галузі економі-

ки). Зазначені особливості мають велике значення для ефективності оперативного пошуку, оскільки суб'єктивними чинниками, які сприяють втіленню об'єктивно існуючої можливості виявлення оперативної інформації в дійсність, є знання суб'єктом пізнання (оперативного пошуку) загальних закономірностей виникнення інформації про злочин, знання ним ситуаційних особливостей механізму виникнення інформації про господарські злочини, знання прийомів і засобів відбору орієнтовних інформаційних сигналів та вміння застосувати ці прийоми і засоби, наявність можливості систематичної діяльності з виявлення ознак злочинів (можливості застосувати ці прийоми і засоби).

Отже, діяльність оперативних працівників буде ефективною у випадку знання ними нормативно-правових актів, що регулюють певну галузь економіки, технологічних процесів, функціональних обов'язків посадових осіб та інших особливостей саме цієї конкретної галузі.

Зазначене вище обумовлює необхідність наукового обґрунтування процедур оперативного пошуку ознак господарських злочинів. Стосовно пошукової діяльності нами пропонується організаційно-тактична модель проведення оперативного пошуку в рамках запропонованого визначення вказаної діяльності за певними етапами.

Так, на етапі безпосереднього збору первинної інформації необхідно виокремлювати певні елементи.

1. Місця пошуку: об'єкти однієї галузі економіки різних рівнів (пошук по вертикалі); об'єкти галузі економіки одного рівня (пошук по горизонталі); засоби масової інформації, мережа Інтернет; організації різних форм власності, що пов'язані із зазначеними об'єктами однієї галузі економіки господарськими (виробничими) зв'язками, та установи фінансово-кредитної системи, що обслуговують зазначені об'єкти; місця реалізації продукції; місця нелегального виготовлення продукції; місця легального виробництва продукції (або її складових частин), де можливий незаконний випуск продукції; шляхи переміщення продукції (як усередині країни, так і через кордони); органи влади та управління, що здійснюють контроль за діяльністю суб'єктів господарювання певної галузі економіки.

2. Об'єкти пошуку. До них належать особи, предмети та документи.

Ми визначаємо як об'єкт пошуку осіб таких категорій:

– особи, які в силу своєї діяльності (компетенція чи злочинна спеціалізація) мають можливість вчинити господарські злочини. Перелік осіб, використання посадових повноважень яких можливе під час вчинення злочину, визначається під час аналізу функціонування конкретного об'єкта

певної галузі. Що стосується злочинної спеціалізації, то такі особи визначаються за оперативними обліками як такі, що раніше притягались до кримінальної чи адміністративної відповідальності за вчинення конкретних господарських злочинів, стосовно яких раніше надходила інформація про підготовку або вчинення ними злочинів. Під час встановлення осіб зазначених категорій необхідно використовувати таку концепцію, що злочинці, як правило, діють у певних галузях і вчиняють злочини звичним для себе способом – тобто, якщо особа діє у сфері обігу (наприклад, металобрухту), і це приносить їй прибуток, то вона і далі діятиме в цій сфері, намагаючись частково легалізувати свою діяльність (або забезпечити собі легальне прикриття);

– особи, які готуються до вчинення, вчинили чи вчинюють зазначені злочини;

– особи, які можуть володіти інформацією щодо вчинення злочинів і надавати її;

– особи, які працюють у державних органах, що здійснюють контроль за господарською діяльністю у певних галузях економіки і можуть надавати інформацію відповідно своєї компетенції.

Також до об'єктів пошуку належать галузева продукція, її складові, обладнання для її виробництва та інші предмети, що можуть бути визнані знаряддям злочинної діяльності; документи та спеціальні знаки, в яких містяться ознаки злочинної діяльності.

3. Суб'єкти пошуку. Сюди належать такі особи: оперативні працівники підрозділів, до чиеї компетенції належить протидія злочинам у сфері господарської діяльності; працівники інших оперативних підрозділів ОВС, які виконують окремі специфічні завдання відповідно до своєї компетенції; представники громадськості або особи, які сприяють оперативно-розшуковій діяльності; особи, які в силу своїх дій стають суб'єктами пошуку (наприклад, Закон України «Про запобігання корупції» визначає таку категорію осіб – викривачі [11]).

4. Методи пошуку. Особливості оперативного пошуку в кожній із галузей економіки обумовлюються специфікою методики отримання первинної інформації. Методи, що застосовуються, обумовлюються особливостями вчинення господарських злочинів. Пропонуючи для використання ці методи, ми зазначаємо, що оперативні працівники користуються як загальними методами пізнання, так і спеціальними, притаманними економічним відносинами у певній сфері. Враховуючи це, до методів оперативного пошуку ознак господарських злочинів ми відносимо таке: контроль певних об'єктів економіки; контроль певних господарських операцій; контроль певних господарських процесів (наприклад, комплексних перевірок використання бюджетних коштів); участь у перевітках, що здійснюються

контролюючими органами; аналіз кримінальних проваджень, початих за фактами інших господарських злочинів; вивчення фінансового стану посадових осіб як контролюючого органу певної сфери економіки, так і суб'єктів господарювання; відпрацювання місць можливого виробництва та реалізації контрафактної, фальсифікованої, підакцизної продукції спільно з іншими підрозділами ОВС (у рамках профілактичних операцій); відпрацювання окремих суб'єктів господарювання, щодо яких отримана оперативна інформація з інших оперативних підрозділів чи правоохоронних органів; контент-аналіз повідомлень у ЗМІ, мережі Інтернет; метод економічного аналізу (на підставі вже отриманих документів) тощо.

Необхідно зазначити, що оперативний пошук охоплює не тільки процес отримання первинної інформації, а й її перевірку. Рішення про перевірку приймається залежно від характеру та повноти отриманої інформації. Звісно, під час планування оперативно-розшукових заходів оперативні працівники повинні враховувати джерела первинної інформації з точки зору їх надійності та можливості перевірки інформації. Велика кількість зв'язків суб'єкта господарювання, оперативна обстановка на окремих об'єктах, наявність оперативного перекриття, наявність розпочатого кримінального провадження, обсяг попередньої оперативної інформації тощо – всі ці фактори та багато інших суттєво впливають на діяльність оперативних працівників щодо перевірки інформації. Але, на нашу думку, існує низка фактів, без встановлення яких не можна стверджувати, що особа (особи) вчинила злочин, починати досудове розслідування та кваліфікувати дії цієї особи за певними статтями Кримінального кодексу. Під час проведення пошукової діяльності необхідно визначити оптимальний обсяг інформації, достатньої для аналітичного опрацювання відповідно до цілей та завдань, що стоять перед оперативними підрозділами. При цьому до такої інформації слід відносити не лише відомості щодо загальної характеристики зазначеної сфери (соціально-економічної і криміногенної), а також відомості, що є ключовими елементами оперативно-розшукових характеристик найбільш розповсюджених способів злочинів. Якщо говорити про господарські злочини, то отриманню і наступному аналізу з метою встановлення закономірних зв'язків можуть бути піддані наступні категорії відомостей: відомості про оперативну обстановку на об'єктах господарювання певної галузі економіки; відомості про спосіб вчинення злочинів у конкретній галузі; відомості про ознаки такого способу; відомості про осіб, вірогідно причетних до злочину; відомості про документи, в яких, можливо, відображена подія злочину.

На етапі перевірки (аналізу) отриманої первинної інформації щодо ознак господарських злочинів необхідно виокремити такі елементи: визначення надійності джерел одержання первинної інформації; визначення способів та шляхів перевірки інформації; визначення можливості перевірки отриманої інформації через інші джерела; оцінка характеру та повноти інформації; проведення (у разі необхідності) додаткових заходів та фіксація перевіреної інформації у випадку наявності дій щодо підготовки до вчинення злочину.

Окрім цього, одним з важливих критеріїв ефективності належно організованого оперативного пошуку є можливість підготовки вірогідного прогнозу подальшого розвитку оперативної ситуації. Причому необхідність застосування методів, тактичних прийомів та способів перевірки, залучення сил та засобів ОРД, взаємодії з іншими оперативними підрозділами, правоохоронними органами та суб'єктами господарських процесів оперативні працівники визначають самостійно із врахуванням вищезазначених факторів та аналізу конкретної оперативно-тактичної ситуації.

На завершальному етапі діяльності щодо оперативного пошуку ознак господарських злочинів необхідно визначитись із можливістю використання отриманої первинної інформації, що може полягати у такому: ведення оперативно-розшукових справ (у випадку наявності інформації щодо підготовки до вчинення злочину); передача інформації компетентним органам для притягнення винних до адміністративної відповідальності (за відсутності в отриманій інформації ознак складу злочину, передбаченого КК України); передача матеріалів до слідчих підрозділів з метою вирішення питання про початок досудового розслідування (у випадку наявності інформації про вчинений злочин або злочин, що вчинюється); передача матеріалів за підслідністю; використання інформації для вирішення окремих завдань оперативно-розшукової діяльності.

Висновки. Таким чином, проведення оперативного пошуку дозволяє визначити ознаки латентних господарських злочинів, встановити осіб, які готують, вчинюють або вчинили такі злочини, а також провести оперативну перевірку отриманої первинної інформації та її аналіз як із застосуванням суто оперативних методів, так і шляхом використання економічного аналізу та аналізу нормативно-правових актів, що регламентують господарський процес в окремих галузях економіки, й отримати підстави для проведення досудового розслідування.

Література

1. Грек Б.М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Б.М. Грек. – К., 2005. – 223 с.

2. Стрельцов Є.Л. Економічні злочини: внутрішньо-державні та міжнародні аспекти : [навч. посіб.] / Є.Л. Стрельцов. – Одеса : Астропринт, 2000. – 476 с.

3. Кондратьєв Я.Ю. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Науково-практичний коментар / Я.Ю. Кондратьєв, І.П. Козаченко. – К. : РВВ МВС України, 1993. – 120 с.

4. Белкин Р.С. Курс криминалистики / Р.С. Белкин. – 3-е изд., доп. – М. : Юнити ; Закон и право, 2001. – 837 с.

5. Ледащев В.О. Своевременное обнаружение преступления: понятие, методы и профилактическое значение / В.О. Ледащев // Правовые организационные вопросы предварительного расследования. – Волгоград : ВСШ, 1977. – С. 19–24.

6. Лисенко В.В. Проблеми виявлення злочинів, пов'язаних з несплатою податків / В.В. Лисенко, О.С. Задорожний // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України. – 2007. – № 2 (37). – С. 212–219.

7. Сулейманов Д.И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Д.И. Сулейманов. – К. : КГУ им. Т. Шевченко, 1997. – 45 с.

8. Герасимов И.Ф. Выявление преступлений – начальный этап борьбы с преступностью / И.Ф. Герасимов // Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений. – Свердловск, 1988. – С. 25–32.

9. Криминалистика : [учеб.] / под ред. проф. А.Г. Филиппова. – М. : Юриспруденция, 2000. – 352 с.

10. Петросян В.Г. Криміналістичне та оперативно-розшукове забезпечення виявлення злочинів, вчинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. / В.Г. Петросян. – Ірпінь, 2012. – 221 с.

11. Про запобігання корупції : Закон України № 1700-VII від 14.10.2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

Анотація

Шапвалов О. О. Оперативний пошук ознак латентних злочинів у сфері господарської діяльності. – Стаття.

Статтю присвячено особливостям діяльності оперативних підрозділів МВС України під час виявлення

ознак латентних господарських злочинів. Визначено етапи оперативного пошуку, а саме: безпосередній збір первинної інформації, перевірка інформації, вірогідний прогноз подальшого розвитку оперативної ситуації, завершальний етап діяльності щодо оперативного пошуку ознак господарських злочинів, який включає оцінку можливості використання отриманої первинної інформації.

Ключові слова: латентні злочини, оперативний пошук, особливості виявлення, етапи оперативного пошуку, елементи оперативного пошуку.

Аннотация

Шапвалов А. А. Оперативный поиск признаков латентных преступлений в сфере хозяйственной деятельности. – Статья.

Статья посвящена особенностям деятельности оперативных подразделений МВД Украины при выявлении признаков латентных хозяйственных преступлений. Определены этапы оперативного поиска, а именно: непосредственный сбор первичной информации, проверка информации, вероятный прогноз дальнейшего развития оперативной обстановки, завершающий этап деятельности по оперативному поиску признаков хозяйственных преступлений, включающий оценку возможности использования полученной первичной информации.

Ключевые слова: латентные преступления, оперативный поиск, особенности выявления, этапы оперативного поиска, элементы оперативного поиска.

Summary

Shapovalov O. O. Operative search of signs of latent crimes in the sphere of economic activity. – Article.

The article is devoted to the peculiarities of operational units of MIA of Ukraine in detecting latent signs of economic crimes. Identified the stages of operational search results, namely the direct collection of primary data, check information, likely forecast further development of the operational situation, the final stage of operational search on signs of economic crimes, which includes an assessment of the possibility of using primary data obtained

Key words: latent crimes, quick search, features detection, operational search, operational elements found.